

Romanens arkiv, arkivets roman: En läsning av Magnus Dahlströms *Hem*

Kristina Hermansson,
Litteraturvetenskapliga institutionen
Kristina.hermansson@lit.gu.se

Under senare tid har intresset för dokumentation och kategorisering ökat inom såväl humanvetenskap och kulturstudier som fiktion. Arkivet utgör här ett centralt område, där frågor om vetande, makt och subjektivitet sammanstrålar. Begreppet lämpar sig därför väl som ett analytiskt redskap för viss litteratur. I denna artikel prövas en läsning av Magnus Dahlströms *Hem* ur arkivperspektiv. Romanen utkom 1996 och skildrar en havererande undersökning genom socialsekreteraren Ingas perspektiv. Hon kopplas in i fallet efter att en 10-årig flicka har hittats död under oklara omständigheter. Tre andra barn tros vara inblandade och Ingas uppgift är att besöka deras familjer för att samla information som kan lösa gåtan. Men hennes förment objektiva position som myndighetsrepresentant ger gradvis vika för ett växande tvivel. Fokus förskjuts från frågan om vad som hänt för att riktas mot varseblivningens och vetandets premisser. I min läsning riktas ljuset på just hur detta vetande produceras och ordnas. Begreppet arkiv används i abstrakt mening, som beteckning för en princip eller logik snarare än en samling dokument eller institution. De teoretiska utgångspunkterna är förankrade i Michel Foucaults och Jacques Derridas respektive tankegångar om arkiv i denna vidare bemärkelse.

Romanens arkiv, arkivets roman: En läsning av Magnus Dahlströms *Hem*

Magnus Dahlströms roman *Hem* från 1996 tar avstamp i detektivgenren, men vecklar strax ut sig till en berättelse av annat slag. Bitarna kommer inte på plats, tvärtom verkar sönderfallet och förvirringen bara tillta. Snart förskjuts fokus allt längre från den händelse som utgör startpunkt: en tioårig flicka har hittats död på ett övergivet industriområde. Kroppen är söndertrasad och tre andra barn i samma ålder misstänks vara inblandande. Vad som skett är oklart och för att lösa gåtan har socialsekreteraren Inga kopplats in. Parallellt med polisens undersökning ska hon försöka ta reda på vad som *egentligen* hänt genom att besöka barnens familjer i deras hem. Men vare sig Ingas eller polisens arbete leder någon vart, inga metoder tycks kunna ge säkra resultat. Ändå fortsätter undersökningen.

I det följande vill jag pröva att läsa romanen ur ett arkivperspektiv, det vill säga med inriktning på hur vetande produceras och ordnas. Begreppet arkiv används här i abstrakt mening, som ett ”system av utsagor” eller ”lagen för vad som kan sägas”, för att tala med Michel Foucault.¹ Min förhoppning är att med hjälp av arkivet som verktyg kasta ljus över vad texten *gör*; över hur samtida diskurser kring vetande, makt och subjektivitet aktiveras i romanen. Eftersom det rör sig om ett verk som både strukturellt och tematiskt griper rakt in i denna problematik som också är arkivets, torde *Hem* lämpa sig särskilt väl för en sådan läsart.

Romanen är uppbyggd kring just insamling och hantering av information, eller på en annan nivå: varseblivning och vetande. Perspektivet är Ingas, vars erfarenheter skildras via en, relativt osynlig, berättare. Genom berättaren/Inga får läsaren följa processen, ta del av observationer och intervjuer, funderingar och farhågor. Så iscensätts ett abstrakt arkiv, där Ingas erfarenheter kommer till uttryck i bestämda kategorier – som i sin tur reglerar vad som registreras och hur. Genom Ingas möte med andra myndighetspersoner, som polis och kurator, konfronteras hennes arkiv med andra parallella och delvis besläktade system. Olika ordningar överlappar varandra, men kolliderar också både genom och inom Inga.

På hembesöken medföljer ytterligare en person från de sociala myndigheterna, Assistenten. Denna anonyma benämning innebär inte bara att medarbetaren reduceras till sin yrkesfunktion, utan framhäver också den inbördes maktordningen och Ingas överordnade ställning. Som Krzysztof Bak konstaterar i en artikel om Dahlströms tidigare prosa, har gestalterna ”sina fasta platser i arbetsprocessen och spelar tydliga sociala roller. De benämns byggmästaren, intendenten, kaptenen, som om deras yrkesidentitet trängde undan deras individuella jag”.² Också i *Hem* finns en sådan rollfördelning, med den skillnaden att också huvudpersonen tvivlar på ordningen och sin egen plats däri.

Arkivarien och kroppen

Till skillnad från Dahlströms manliga personer, är Inga i hög grad sin kropp – till denna accentuerade kroppslighet knyts romanens grundläggande konflikt. Att det rör sig om en ovanligt stor kropp, betonas på olika sätt och att den är besvärande framkommer kontinuerligt: svetten rinner, ryggen värker och andhämtningen är tung. Men framförallt görs Ingas kroppslighet problematisk genom att dra blickar till sig. Genom sin fysiska avvikelser blir Ingas subjektiva närvaro påtaglig, samtidigt som hennes uppdrag är att agera objektivt som representant för en myndighet – denna upplevda motsättning ligger till grund för ett eskalerande, allt mer omfattande tvivel.

Det är inte som privatperson, utan som myndighetsrepresentant som hon ges tillträde till människors privata hem. Såväl bostäderna som de boende fungerar som förråd, fyllda med potentiellt material till undersökningens arkiv. Allt från repliker, rörelsemönster och dofter till

1 Foucault (2002), s. 158 respektive s. 147.

2 Bak (1993), s. 3.

förhörsprotokoll, barnteckningar och fotoalbum registreras som potentiellt relevant. Personer och persedlar framställs på samma kliniskt materialistiska vis. Människorna beskrivs som materia, samtidigt som denna materialitet antas dölja något annat, sannare:

Mannen var mörkhårig och klädd i en mörkblå jacka i kraftig pansarnylon med foder och luddig krage; jackan var oknäppt och visade en utskjutande mage under en rutig skjorta [...] Håret syntes fortsätta i den fodrade kragen på jackan och huvudet såg oproportionerligt stort ut i förhållande till kroppen; håret föreföll onaturligt tjockt, som en peruk. Som hos någon som av sjukdom hade förlorat allt hår och dolde det.³

I citatet ovan leder redogörelserna för utvalda detaljer i mannens yttre över i allt vidlyftigare spekulationer och insinuationer. Så upprättas en spänning mellan det materiella (fakta) och dess innebörd (tolkning), mellan yttre och inre. Till skillnad från de förment sakliga iakttagelserna, framställs värderingen bitvis som mer osäker, som just sinnesintryck, tolkningar: ”såg oproportionerligt ut”, ”föreföll onaturligt” och så vidare. Så produceras de ”avvikelser” som undersökningen ska dokumentera, samtidigt som den egna positionen indirekt sätts i fråga. Och frågan om huruvida berättarens/Ingas omdöme är att lita på blir successivt allt mer påträngande, inte minst för huvudpersonen själv.

Inte bara människor utan också deras hem sorteras. Även här fokuseras vad som uppfattas som avvikande eller frånvarande; skevheter och tomrum. Genom att snoka i badrumskåp och skafferier söker Inga få tillgång till den informationen som antas döljas under ytan. I namnskylten på dörren till en av familjernas lägenhet har bokstäver trillat bort så att bara skärvor av namnet eller namnen finns kvar: ”J---son---zyk” (44) Denna ofullständiga skylt fungerar inte bara som en markör för eftersatt förtort; den signalerar också obegriplighet – den brist på ordning – som Inga möter på väg in till de för henne främmande, misstänkta människorna. Tecknen låter sig inte tydas, identiteter kan inte fastslås.

I likhet med Ingas baseras också polisens undersökningsmetoder på vad som skulle kallas för en misstankens hermeneutik. Om Ingas tysta iakttagelser för tankarna till listor genom de många uppräkningsarna av visuella och materiella egenskaper, förefaller kommissariens repliker direkt hämtade ur en katalog. Här lämnas emellertid inga öppningar för tolkning eller tveksamheter, allt framställs med samma auktoritet, som *fakta*:

Det finns en hel del tänkbara tillhyggen på platsen som vinkeljärn, balkändar eller spetsiga maskindelar men på inget av dem finns fingeravtryck eller blodspår, vävnadsfragment eller hårstrån. Problemet är regnet som föll i riklig mängd natten efter händelsen: regnet har med all sannolikhet spolat bort blodansamlingar, bloddropp och blodstänk.⁴

Tillvaron framställs som kvantifierbar, sorterad. Ändå går pusslet inte heller ihop för polisen, även om det enligt kommissarien bara är en tidsfråga tills att så kommer ske.

Medan kommissarien gör anspråk på och uppfattas tala utifrån en neutral position, faller Ingas uppmärksamhet om och om igen tillbaka på henne själv och den egna kroppen. Den uppfattas som ett hinder för vad hon känner, tänker och vill ge uttryck för och tycks hota hennes position som myndighetsrepresentant. Samtidigt är den fysiska närvaron en nödvändighet för undersökningen; sinnesintrycken fungerar som verktyg i detta både intuitiva och metodiska arbete. Problemet är att gränsen mellan henne och omvärlden inte låter sig fastställas. Under den förment objektiva undersökningen gör sig den egna lekamen påmind som ett problem, rentav som en ”outhärdlig belastning”.⁵

3 Dahlström (1996), s.43.

4 Dahlström (1996), s. 139.

5 Dahlström (1996), s. 81.

Överallt tycks Inga uttittad på grund av sin storlek. Genom den iögonfallande kroppskonstitutionen blir Inga den suspekta avvikelse hon söker i omgivningen, åtminstone är det hennes övertygelse:

Man tycktes förvänta sig något *underligt* och *avvikande* i beteendet: att hon skulle sluka hela maträtter omedelbart, att hon skulle äta hastigt och glupande, spilla *utan kontroll* över vad hon gjorde. Att hon skulle *uppvisa en orsak och förklaring* till sitt kroppsliga tillstånd. Om hon inte gjorde det trodde man förmodligen att hon *behärskade sig, spelade, gav ett sken*.⁶

Om detta är hur andra personer resonerar får vi inte veta, eftersom läsarens vetande är begränsat till Ingas medvetande sådant det framställs via berättaren. För att åter tala med Foucault kan Inga inte beskriva det arkiv hon talar ur.⁷ Men det tankemönster som omgivningen tillskrivs, går tydligt igen i hennes eget sätt att förhålla sig till världen – i synnerhet de delar som omfattas, eller skulle kunna tänkas omfattas, av undersökningen.

Särskilt uppmärksamhet ägnas möjliga skenbilder eller kamouflage: peruker, blonderingar, smink, påsydda pressveck och blommor av plast – sådant som tycks vara något annat än vad det utger sig för registreras. Men hur är då denna sortering möjlig, om den inte kan genomföras från en position utanför det arkiv som upprättas? Vem är Inga att peka ut avvikelser, om hon själv är kategoriserad som avvikande? Namnet till trots, blir det allt tydligare att hon framträder som *någon*.

Vart Inga tittar syns återspeglings av det egna ansiktet: i teveskärmar, fönster och glasskyltar. Den eftersträvade objektiviteten hotas av en lika omöjlig subjektivitet; Inga fastnar i en pendelrörelse emellan. Hennes omöjliga uppdrag är att stå utanför arkiven, samtidigt som det ständigt talar om, i och genom henne.

Upplösning

Ingas tilltagande tvivel tar sig uttryck också i den narrativa strukturen; också denna ordning är i upplösning. Röster från olika håll tränger sig på, reklamtexter och tidningsrubriker åter sig in och blandar sig med tankarna kring undersökningen. På romanens näst sista sida staplas till synes osammanhängande frågor:

*fanns det kaffe på kontoret eller måste hon gå ut – skulle hon gå på toaletten eller vänta tills hon blev mer nödig – vilken färg hade hennes urin i morse – spelade det någon roll vilken färg en person hade på sina strumpor eller var det helt irrelevant – fanns det bröd, smör, mjölk – uttryckte allting något eller fanns det något sånt som ett uttryckslöst faktum?*⁸

I det citerade stycket ekar de grundläggande kunskapsteoretiska frågor som Foucault formulerar i *The Order of Things*: “Is everything significant, and, if not, what is and for whom, and in accordance with what rules?”⁹ Dessa frågor – som lämnas obesvarade – möjliggörs enligt Foucault av språkfilosofins framväxt under 1800-talet. När förhållandet mellan språk och värld nu problematiseras och frågan om representation lyfts fram, blir människan både kunskapens objekt och subjekt. Denna dubbla belägenhet tar sig i *Hem* uttryck i en rörelse mellan mellan två till synes oförenliga hållningar som även implicerar olika moraluppfattningar.

6 Dahlström (1996), s. 29.

7 Foucault (2002), s. 159.

8 Dahlström (1996), s. 171.

9 Foucault (1970), s. 306.

Bitvis delar emellertid Inga polisens positivistiska kunskapssyn: "Men det fanns naturligtvis en begriplig förklaring till vad som hade hänt på platsen och varför. Utredningen skulle fortsätta tills den förklaringen framkom."¹⁰ I denna hållning krävs den enskilde inga moraliska ställningstaganden; den rätta vägen är utstakad och följs den blir konsekvenserna goda. Längre ned på samma sida byts denna "moderna" visshet mot ett "postmodernt" subjektivistiskt tvivel: "Känslan av att hon missat något: vissheten om att hon bar svar som var oåtkomliga för henne [...] såsom hennes blick var oåtkomlig för hennes blick för att hon såg med den."

Några andra möjliga alternativ formuleras inte; svaren antas antingen stå att finna utanför den enskilde eller inuti – i bägge fall tas gränsen mellan människa och värld för given. När romanen slutar, begravs den döda flickan medan Inga återvänder från den tomma brottsplatsen till sitt kontor.

Som Derrida påpekar är arkivering lika mycket en fråga om att skapa som att återskapa eller dokumentera händelser. Att arkivera är därför en fråga om framtiden, om gensvar och om ansvar för morgondagen.¹¹ Genom att tillskriva omgivningen avvikelser, uttrycker Inga också normer – så förhandlas gränsen mellan "normalt" och "onormalt". Så länge kriterierna bakom sällningen är outtalade, framstår ordningen som naturlig, självklar. Men genom Ingas självreflexiva tvivel i kombination med den uteblivna framgången rubbas ordningen, arkivet och dess grundvalar destabiliseras. För att förstå den mänskliga strävan efter att upprätta arkiv, vänder sig Derrida till Freud och talar i termer av aggression, destruktivitet och dödsdrift. Arkiv förutsätter, skriver Derrida, gränser: bortom möjligheten eller hotet av en ohejdbar glömska vore arkivet otänkbart. Vad som lämnas åt denna glömska är naturligtvis en fråga om hur arkivet prioriterar och sorterar; häri ligger arkivets makt.¹² I Dahlströms roman är upprinnelsen till undersökningen just död, möjligen också våld. Den döda flickan utgör en otydlig text, som till skillnad från Ingas levande kropp uppenbarligen inte låter sig bestämmas: livets gräns blir också arkivets.

Den dubbla stigmatiseringen av kroppar – Ingas och den döda flickans – förstärker denna konflikt. Den egna kroppens sårbarhet skiljer Inga från de många våldsamma manliga protagonisterna i andra verk av Dahlström, vilka i likhet med Inga bär tydligt symbolladdade förnamn. Flera av dessa män heter Karl eller Carl, ett namn som understryker den uppskrivade maskulinitet de uttrycker.¹³ I *Hem* signalerar huvudpersonens namn å sin sida en icke-identitet; med Kristevas terminologi skulle inte bara den döda flickan utan också Ingas gestalt förlänas epitetet "objekt", då de sorteras som icke-personer i ett patriarkalt arkiv.¹⁴ Om vi dröjer vid arkivet som en patriarkal ordning framstår romanens fixering vid kvinnors kroppar som logisk: döda som levande utgör de både problemet och den möjliga lösningen: Flickans lik utgör den gåta som ska lösas av Ingas levande, på en gång sorterade och sorterande lekamen. Skillnaden är att den döda kroppen inte överhuvudtaget låter sig inordnas.

Vad jag försökt visa är hur *Hem* problematiserar och destabiliserar arkiv, utan att framställa arkivets upplösning som ett möjligt alternativ: också den radikala subjektivismen uttrycker en bakomliggande ordning. Inte heller låter sig denna läsning av romanen göras utan att arkiv tas i bruk, eller snarare: att befintliga arkiv omorganiseras i det att romanen ordnas efter vissa explicita men också implicita kriterier. Risker med en arkivläsning är att de principer som romanen, enligt samma läsning, påstås sätta i rörelse stabiliseras. Men samtidigt kan perspektivet förhoppningsvis öppna en väg genom dikotomier som

10 Dahlström (1996), s. 171.

11 Derrida (1996), s. 36.

12 Derrida (1996), s. 11

13 Se Dahlström (1986, 1987).

14 För resonemang om objekt i den moderna litteraturen, se Kristeva (1990), kap 3.

form/innehåll eller text/kontext genom att söka ta fasta på vad texten *gör*. I detta fall hoppas jag ha åtminstone ha skisserat ett sätt att närma sig litterärt gestaltade frågor om vetande, makt och subjektivitet, samtidigt som jag anger grunddragen för en läsart som också kan visa sig fruktbar för andra verk.

Referenser

- Bak, Krzysztof: "Kosmos återupprättat. Sex läsningar av Magnus Dahlströms prosa, *TFL*, 1992 22:4, s. 3-20.
- Dahlström, Magnus (1986): *Papperskorg*, Stockholm: Bonnier Alba.
- Dahlström, Magnus (1987): *Fyr*, Stockholm: Bonnier Alba.
- Dahlström, Magnus (1996): *Hem*, Stockholm: Bonnier Alba.
- Derrida, Jacques (1996): *Archive Fever. A Freudian Impression*, Chicago: University of Chicago.
- Foucault, Michel (1970): *The Order of Things. An Archeology of the Human Sciences*, London & New York: Tavistock/Routledge.
- Foucault, Michel (2002): *Vetandets arkeologi*, Lund: Arkiv förlag.
- Kristeva, Julia (1990): *Stabat Mater och andra texter i urval av Ebba Witt Brattström*, Stockholm: Natur och kultur.